

نوع‌شناسی و فرایند طراحی و اجرای پژوهش ترکیبی

دکتر فریدون شریفیان*

چکیده

هدف از نگارش این مقاله، پرداختن به نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی و فرایند طراحی و اجرای آن است. در این مقاله، بررسی مبانی نظری پژوهش ترکیبی مورد نظر نیست؛ با وجود این، در مقدمه به صورت خلاصه، درباره‌ی این موضوع بحث شده است. در ادامه، بر ضرورت نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی تأکید و معیارهای مطرح در نوع‌شناسی‌های گوناگون معرفی گردیده است. هر چند نوع‌شناسی‌های مختلفی در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی ارایه شده، در این مقاله به طور خاص، دو نوع‌شناسی مشهور عرضه گردیده است. نوع‌شناسی اول شامل چهار طرح چندجانبه، گنجانده‌شده، تبیینی و اکتشافی است. نوع‌شناسی دوم به دو بخش الگوی پژوهش ترکیبی و روش پژوهش ترکیبی تقسیم شده است. طرح‌های پژوهش در هر دو نوع‌شناسی، به تفصیل توضیح داده شده و در قسمت بعد، به دیدگاهی با عنوان رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی که به تازگی، در کنار نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی مطرح شده، اشاره گردیده است. در پایان، مراحل طراحی و اجرای پژوهش ترکیبی ذکر شده است.

واژه‌های کلیدی: نوع‌شناسی، پژوهش ترکیبی، طرح‌های پژوهش ترکیبی

مقدمه

پژوهش ترکیبی^۱ یک گونه‌ی جدید پژوهش است که در دوران پیشرفت قرار دارد. این پیشرفت و تحول را می‌توان در دو محور ملاحظه کرد. محور اول چپستی و مبانی نظری پژوهش ترکیبی است که نویسنده، در مقاله‌ای به آن پرداخته است (شریفیان، ۱۳۸۷). محور دوم ناظر به جنبه‌ی کاربردی است که شامل طرح‌ها و مراحل طراحی و اجرای پژوهش است. پژوهش ترکیبی با هدف ترویج کثرت‌گرایی در قلمرو پژوهش مطرح شده و در زمینه‌ی تعریف، زیربنای فلسفی، نوع‌شناسی و مراحل طراحی و اجرا با تنوع بسیاری رو به روست.

پژوهش ترکیبی به مفهوم پیشرفته‌ی آن، در سال‌های اخیر، گسترش زیادی یافته؛ اما ریشه‌های شکل‌گیری آن به دهه‌ی ۱۹۶۰ بازمی‌گردد که ایده‌ی ترکیب پژوهش کمی و کیفی مطرح شد (نصر و شریفیان، ۱۳۸۶، ص ۸). پژوهش ترکیبی به گونه‌های مختلف تعریف شده است. بر اساس یکی از این تعاریف، پژوهش ترکیبی طرح تحقیقی است که مفروضه‌های فلسفی و روش‌های پژوهش دارد. این پژوهش به عنوان یک روش‌شناسی، شامل مفروضه‌های فلسفی است که سمت و سوی گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و نیز ترکیب رویکردهای کمی و کیفی را در بسیاری از مراحل فرایند پژوهش راهنمایی می‌کند. پژوهش ترکیبی در مقام یک روش، بر گردآوری، تجزیه و تحلیل و ترکیب دو نوع داده کمی و کیفی، در یک پژوهش یا مجموعه‌ای از پژوهش‌ها تأکید می‌کند (کرسول و پلاتوکلاک، ۲۰۰۷، به نقل از شریفیان، ۱۳۸۷).

حمایت از پژوهش ترکیبی از این منظر انجام می‌شود که چون هر دو روش کمی و کیفی محدودیت‌ها و مزایایی دارد، باید از ویژگی‌های هر دو روش برای درک بهتر پدیده‌ها استفاده کرد (آنیوگ‌بوزی و لیچ، ۲۰۰۵، ص ۳۷۶-۳۷۷)؛ به بیان دیگر، زمانی که شیوه‌های کیفی و کمی با یکدیگر استفاده می‌شود، مجموعه‌ای از داده‌های مکمل فراهم می‌شود که در مقایسه با زمانی که تنها یکی از این روش‌ها به کار برده شود، تصویر کامل‌تری از موضوع پژوهش حاصل می‌گردد (ناو، ۱۹۹۵، ص ۴۷). طرفداران پژوهش ترکیبی از ایده‌ی سازگاری^۲ حمایت می‌کنند که بر اساس آن می‌توان پژوهش کمی و کیفی را در یک پژوهش به کار برد (آنیوگ‌بوزی، ۲۰۰۲، ص ۵۲۹-۵۲۱).

پیرامون مبنای فلسفی پژوهش ترکیبی چند دیدگاه وجود دارد. گروهی از نویسندگان عمل‌گرایی^۱ را بهترین مبنای فلسفی برای این پژوهش می‌دانند. برخی بر این باورند که می‌توان پارادایم‌های چندگانه را در پژوهش ترکیبی استفاده کرد. حامیان پژوهش ترکیبی معتقدند پژوهش ترکیبی به مانند پژوهش کمی و کیفی در کنار مزیت‌ها، محدودیت‌هایی دارد که باید به آنها توجه داشت (جانسون و آنیوگ‌بوزی، ۲۰۰۴، ص ۲۱). با توجه به اینکه هدف از نگارش این مقاله پرداختن به جنبه‌های اجرایی پژوهش ترکیبی است، به همین مقدمه اکتفا می‌گردد و در ادامه، به نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی و ضرورت توجه به نوع‌شناسی‌های مختلف پرداخته می‌شود.

ضرورت نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی

بررسی متون تخصصی نشان می‌دهد که نوع‌شناسی‌های مختلفی در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی عرضه شده است (تدلی، تشکری و جانسون، ۲۰۰۸، ص ۳۹۲). صاحب‌نظران معتقدند تا کنون، حدود چهل طرح پژوهش ترکیبی در متون تخصصی ذکر گردیده است (ایوانکوا، کرسول و استیک، ۲۰۰۶، ص ۴). این تنوع باعث شده تعیین حدود نوع‌شناسی‌ها از پیچیده‌ترین مسائل موجود در قلمرو پژوهش ترکیبی به شمار آید (تشکری و تدلی، ۲۰۰۳، به نقل از دوایل و برادی و برن، ۲۰۰۹، ص ۱۷۹). تنوع طرح‌های پژوهش ترکیبی، از یک سو، امکان انتخاب بیشتری را فراهم می‌سازد، اما از سوی دیگر باعث می‌شود که دانشجویان، پژوهشگران تازه‌کار و حتی پژوهشگران باتجربه‌ای که به تازگی، با پژوهش ترکیبی آشنا شده‌اند، با چالش انتخاب مناسب‌ترین طرح مواجه گردند (لیچ و آنیوگ‌بوزی، ۲۰۰۷، ص ۲).

باید به این نکته توجه داشت که تمام نوع‌شناسی‌ها شهرت و اعتبار یکسان ندارد؛ برای نمونه برخی از آنها پیچیدگی‌های غیر ضروری و طرح‌های بسیار زیاد داشته، بعضی بسیار ساده‌اند تا آنجا که مهم‌ترین معیارهای مورد نیاز پژوهشگران قابل به پژوهش ترکیبی را در بر ندارد یا اینکه معرف یک نظام منسجم و نیرومند برای پژوهش ترکیبی نیست (لیچ و آنیوگ‌بوزی، ۲۰۰۷، ص ۲)؛ بنا بر این، نوع‌شناسی‌ها باید بررسی شود تا بتوان با توجه به مزایا، محدودیت‌ها و کاربرد هر یک از آنها انتخاب کرد. تدلی

و تشکری (۲۰۰۶، ص ۱۲) ضمن تأکید بر ضرورت نوع‌شناسی طرح‌های پژوهش ترکیبی، پنج دلیل عمده را برای این ضرورت به شرح زیر مطرح کرده‌اند:

۱) نوع‌شناسی‌ها کمک می‌کند پژوهشگران تصمیم بگیرند که چگونه به فعالیت پژوهشی خود بپردازند. نوع‌شناسی‌ها مسیرهای مختلف یا انواعی از طرح‌ها را فراهم می‌نمایند که می‌توان از آنها برای تحقق اهداف پژوهش استفاده کرد.

۲) نوع‌شناسی‌ها باعث می‌شوند زبان مشترکی برای حوزه‌ی پژوهش ترکیبی شکل بگیرد؛ برای نمونه نوع‌شناسی مورس^۱ (۱۹۹۱؛ ۲۰۰۳) مشتمل بر نمادها و علائم اختصاری است که هم اکنون نیز استفاده می‌شود.

۳) این نوع‌شناسی‌ها حوزه‌ی پژوهش ترکیبی را به یک ساختار سازمانی مجهز می‌سازند. از آنجا که نوع‌شناسی‌های مختلفی از پژوهش ترکیبی وجود دارد، صحیح‌تر است که گفته شود این نوع‌شناسی‌ها حوزه‌ای با ساختارهای سازمانی بدیل چندگانه^۲ ایجاد می‌کنند.

۴) نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی به مشروعیت‌یابی این حوزه کمک می‌کند؛ چرا که نمونه‌هایی از طرح‌های پژوهش ارائه می‌شود که با طرح‌های پژوهش کیفی و کمی تفاوت دارد.

۵) نوع‌شناسی‌ها ابزار آموزشی مفیدی به شمار می‌رود. یک روش مؤثر آموزش این است که نوع‌شناسی‌های مختلف مطرح شود و دانشجویان و پژوهشگران پیرامون مزایا و محدودیت‌های هر یک بحث کنند.

آشنایی با نوع‌شناسی‌های مختلف باعث می‌شود پژوهشگران به کاربست ترکیبی پژوهش کمی و کیفی بیندیشند و مهارت‌های لازم را برای طراحی و اجرای آن به دست آورند. در سایه‌ی این اقدام و بهره‌گیری از امکانات گونه‌های مختلف پژوهش کمی و کیفی می‌توان برای مسائل مختلف پاسخ‌های مؤثرتری یافت.

معیارهای مطرح در نوع‌شناسی‌های موجود

نوع‌شناسی‌های مختلف به این دلیل شکل گرفته است که در هر یک از آنها، به معیارهای خاصی برای ترکیب پژوهش کمی و کیفی توجه شده است. تدلی و تشکری

1. Morse

2. multiple alternative organizational structures

(۲۰۰۶، ص ۱۳) معیارهایی را که باعث می‌شود نوع‌شناسی‌های مختلف از یکدیگر متمایز شود، به شرح زیر بیان کرده‌اند:

۱. تعداد رویکردهای روش‌شناختی مورد استفاده در پژوهش؛
۲. تعداد گام‌ها یا مراحل پژوهش؛
۳. نوع فرایند اجرا؛
۴. مرحله‌ی ترکیب رویکردها؛
۵. اولویت رویکرد روش‌شناختی؛
۶. کارکردهای پژوهش؛
۷. دیدگاه نظری زیربنای پژوهش.

در نوع‌شناسی تدلی و تشکری (همان، ص ۱۴) تنها به چهار معیار اول توجه شده؛ چرا که آنها معتقدند سه معیار آخر روی مؤلفه‌های روش‌شناختی پژوهش تأکید دارد. به نظر آنان، معیار پنجم که اولویت رویکرد روش‌شناختی است، یک معیار مهم است؛ اما نمی‌توان اهمیت نسبی مؤلفه‌های کمی و کیفی پژوهش را به صورت کامل، از پیش تعیین کرد؛ برای نمونه، در یک طرح پژوهش کمی^۱ + کیفی، رویکرد کمی اولویت دارد، اما در صورتی که در جریان پژوهش، داده‌های کیفی در مورد فهم پدیده‌ی مورد بررسی نقش مهم‌تری پیدا کند، طرح پژوهش به کیفی + کمی تبدیل می‌شود و رویکرد کیفی وزن بیشتری می‌یابد. معیار کارکردهای پژوهش را نیز به طرح پژوهش مربوط نمی‌دانند و معتقدند که کارکرد مورد نظر برای پژوهش (مثلاً بررسی چندجانبه) با کاربرد نتایج پژوهش ارتباط دارد (برای نمونه برای تأیید، افزایش اعتبار یا بیان تفصیلی یافته‌ها). از آنجا که نتایج پژوهش ترکیبی، پس از طراحی آن مشخص می‌شود، این معیار نیز در نوع‌شناسی آنها مطرح نیست.

همچنین در مورد اینکه چرا آنها به دیدگاه نظری زیربنای پژوهش توجه نکرده‌اند، می‌گویند برخی از پژوهشگران، دیدگاه نظری از جمله جهت‌گیری تحولی - رهایی‌بخش^۲ را یک جزء طرح پژوهش در نظر می‌گیرند. با وجود آنکه این مورد یک مؤلفه‌ی ارزش‌شناسی مهم در انجام پژوهش است، یک هدف پژوهش (ایجاد عدالت اجتماعی) به حساب می‌آید؛ نه یک مؤلفه‌ی مربوط به طرح تحقیق. برای پژوهشگرانی که جهت‌گیری تحولی - رهایی‌بخش دارند، جست و جوی عدالت یک انتخاب مربوط به طرح پژوهش نیست؛ بلکه دلیلی برای انجام پژوهش است (تدلی و تشکری، ۲۰۰۶، ص ۱۳). هفت معیاری که به نظر این دو

۱. در این مقاله، هرگاه هر دو روش «کمی» و «کیفی» به صورت پررنگ نوشته شده باشد، به معنی وزن و اهمیت برابر آنها در پژوهش است. در صورتی که تنها یکی از آنها به صورت پررنگ باشد، گویای غلبه و وزن بیشتر آن روش در مقابل دیگری است. این نکته در طرح‌های پژوهش ترکیبی نیز همین معنی را دارد.

نویسنده، در نوع‌شناسی‌های مختلف پژوهش ترکیبی به کار رفته، در جدول ۱ ارایه شده است. بررسی مقاله‌ها و کتاب‌های منتشر شده نشان می‌دهد که در هر یک از نوع‌شناسی‌ها، روی تعدادی از معیارهایی که تدلی و تشکری مطرح کرده‌اند، تمرکز شده است. لیچ و آنیوگ‌بوزی (۲۰۰۷، ص ۳-۴) با استفاده از روش تحلیل محتوا به این نتیجه رسیده‌اند که سه معیار را می‌توان در طرح‌های مختلف پژوهش ترکیبی مشاهده نمود: اولین معیار، سطح ترکیب روش‌های کمی و کیفی (ترکیب جزئی^۱ در مقابل ترکیب کامل^۲)؛ معیار دوم، جهت‌گیری زمانی^۳ در ترکیب این روش‌ها (هم‌زمانی^۴ دو روش کمی و کیفی در مقابل کاربرد متوالی^۵ آنها) و معیار سوم، میزان تأکید بر هر یک از روش‌های پژوهش است (وضعیت برابر^۶ روش کمی و کیفی یا غلبه‌ی^۷ یکی از آنها).

جدول ۱: معیارهای مورد استفاده در نوع‌شناسی طرح‌های پژوهش ترکیبی و سؤال‌های مربوط به طرح که به آنها پاسخ داده می‌شود

معیار مورد استفاده	سؤال‌های مربوط به طرح که این معیار پاسخ می‌دهد	گزینه‌هایی که برای این معیار وجود دارد
۱) تعداد رویکردهای روش‌شناختی مورد استفاده در پژوهش	پژوهش تنها با یک روش (کمی یا کیفی) یا با هر دو روش (کمی و کیفی) انجام خواهد شد؟	● پژوهش تک‌روشی ^۸ ● پژوهش ترکیبی
۲) تعداد مراحل پژوهش	پژوهش مستلزم یک مرحله یا مراحل چندگانه است؟	● تک‌مرحله‌ای ● چندمرحله‌ای
۳) نوع فرایند اجرا	جمع‌آوری داده‌های کمی و کیفی، به صورت متوالی انجام می‌شود یا هم‌زمان؟ آیا تبدیل داده‌ها انجام می‌شود؟	● هم‌زمان ● متوالی ● تبدیل داده‌ها ^۹ ● ترکیب داده‌ها
۴) مرحله‌ی ترکیب رویکردها	آیا در پژوهش، روش کمی و کیفی تنها در مرحله‌ی آزمایشی ترکیب می‌شود یا در تمام مراحل یا گونه‌های دیگر ترکیب وجود دارد؟	● در تمام مراحل ● فقط در مرحله‌ی آزمایشی ● ترکیب‌های دیگر
۵) اولویت رویکرد روش‌شناختی	آیا یکی از دو جزء کمی یا کیفی اولویت دارد یا اهمیت هر دو برابر است؟	● کیفی + کمی ● کمی + کیفی

1. partially mixed

3. time orientation

5. sequential

7. dominant status

9. data conversion/ transformation

در این فرایند، داده‌های کمی گردآوری شده به روایت‌هایی تبدیل و به صورت کیفی تحلیل می‌شود (تبدیل داده‌های کمی به کیفی)؛ همچنین در مواردی یافته‌های کیفی به کدهای عددی تبدیل می‌گردد که می‌توان آنها را به صورت آماری تحلیل کرد (تبدیل یافته‌های کیفی به کمی).

2. fully mixed

4. concurrent

6. equal status

8. monomethod study

معیار مورد استفاده	سؤال‌های مربوط به طرح که این معیار پاسخ می‌دهد	گزینه‌هایی که برای این معیار وجود دارد
۶) کارکردهای پژوهش	برای پژوهش کدام یک از کارکردها مورد نظر است؟	<ul style="list-style-type: none"> ● بررسی چندجانبه ● تکمیل کردن ● توسعه دادن ● آغاز دوباره ● بسط دادن ● کارکردهای دیگر
۷) دیدگاه نظری زیربنای پژوهش	ایا طرح پژوهش با یک دیدگاه نظری خاص هدایت می‌شود؟ (برای نمونه دیدگاه تحولی)	<ul style="list-style-type: none"> ● گونه‌های مختلف دیدگاه تحولی ● نبود دیدگاه نظری در طرح پژوهش

منبع: تدلی و تشکری (۲۰۰۶، ص ۱۴)

از نظر این نویسندگان، پژوهش ترکیبی روی پیوستاری واقع می‌شود که یک سوی آن، معرف فقدان ترکیب (طرح‌های پژوهش تک‌روشی) و سوی دیگرش، روش‌های کاملاً ترکیبی است. در بین این دو طیف، پژوهش‌های تا حدودی ترکیبی قرار می‌گیرد. البته بررسی‌ها نشان می‌دهد که از بین سه معیاری که لیچ و آنیوگ‌بوزی ارائه کرده‌اند (۲۰۰۷)، روی معیار دوم و سوم اتفاق نظر بسیار زیادی وجود دارد؛ اما معیار اول، در نوع‌شناسی‌های مختلف، با تلقی‌های گوناگون به کار رفته است. با این توضیح، در ادامه، دو نوع‌شناسی مطرح و مشهور در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی ارائه می‌شود.

نوع‌شناسی اول

این نوع‌شناسی حاصل فعالیت جان کرسول^۱ و همکاران اوست. آنها از سال‌ها پیش، آثار مختلفی را در زمینه‌ی طرح‌های پژوهش ترکیبی ارائه نموده‌اند؛ از جمله کرسول و همکاران (۱۹۹۶)، به نقل از نصر و شریفیان، (۱۳۸۶، ص ۱۹) ضمن توجه به مباحث نظری پژوهش ترکیبی، چهار الگوی اولیه را برای انجام پژوهش ترکیبی ارائه کردند. در آثار دیگری که در سال‌های بعد نگاشتند، کوشیدند طرح‌های کامل‌تری را برای پژوهش ترکیبی ارائه نمایند (کرسول، ۱۹۹۹، ص ۴۵۵-۴۷۲) و آنها را در رشته‌های مختلف مانند مشاوره، پزشکی و پرستاری نیز به کار برند (هنسن، کرسول، پلانو کلارک و پتسکا، ۲۰۰۵، ص ۲۲۴-۲۳۵؛ کرسول، فترز^۲ و ایوانکوا، ۲۰۰۴، ص ۷-۱۲).

کرسول (۲۰۰۳)، به نقل از گرین، (۲۰۰۷، ص ۵) برخی از طرح‌های تکامل‌یافته‌ی پژوهش ترکیبی را مطرح کرد که شامل سه طرح متوالی تبیینی، اکتشافی و تبدیلی و نیز سه طرح

1. John Creswell
2. Fetters

هم‌زمان چندجانبه، گنجانده‌شده و تبدیلی است. کرسول و همکاران دیگر او جدیدترین نوع‌شناسی خود را از پژوهش ترکیبی که تکامل‌یافته‌ترین نوع‌شناسی آنها تا زمان حاضر است، در قالب چهار طرح ارایه نموده‌اند (کرسول و پلانوکلاک، ۲۰۰۷، ص ۸۵۸؛ پلانوکلاک و همکاران، ۲۰۰۸، ص ۳۶۳-۳۸۷)؛ البته هر کدام از چهار طرح یادشده گونه‌های فرعی دیگری دارد که به علت گستردگی، امکان گنجاندن آنها در این مقاله نیست. در این قسمت، به جدیدترین طرح‌هایی که این دو نویسنده ارایه کرده‌اند، پرداخته می‌شود و به معیارهای موجود در نوع‌شناسی آنها توجه می‌شود. این طرح‌ها در نمودار ۱ نشان داده شده است.

۱. طرح چندجانبه^۱

طرح چندجانبه از شناخته‌شده‌ترین طرح‌های پژوهش ترکیبی است. هدف از کاربرد این طرح آن است که پیرامون یک پدیده‌ی واحد، داده‌های مختلفی به دست آید که مکمل یکدیگر باشد. استفاده از داده‌های مکمل،^۲ برای درک بهتر مسئله‌ی پژوهش صورت می‌گیرد. هدف دیگر این طرح آن است که مزیت‌های هر دو روش کمی و کیفی، در کنار یکدیگر استفاده شود و از محدودیت‌های آنها کاسته شود؛ برای مثال حجم نمونه زیاد و قابلیت تعمیم‌پذیری یافته‌ها که از مزیت‌های روش کمی است، با مواردی ترکیب می‌شود مانند جامعه‌ی کوچک، توجه به جزئیات پدیده‌ی مورد بررسی و مطالعه‌ی عمیق که از ویژگی‌های روش کیفی است. از طرح چندجانبه زمانی استفاده می‌شود که پژوهشگر قصد داشته باشد به طور مستقیم، نتایج کمی را با یافته‌های کیفی مقایسه کند؛ همچنین اگر پژوهشگر بخواهد نتایج کمی را با استفاده از یافته‌های کیفی معتبر سازد یا آن نتایج را به صورت تفصیلی ارایه دهد.

طرح چندجانبه، تک‌مرحله‌ای^۳ است؛ به گونه‌ای که روش‌های کمی و کیفی، هم‌زمان و با وزن و اهمیت برابر به کار گرفته می‌شود. از آنجا که در این طرح، روش‌های کمی و کیفی، هم‌زمان به کار می‌رود، طرح چندجانبه‌ی هم‌زمان^۴ نامیده می‌شود. این طرح مستلزم جمع‌آوری و تحلیل هم‌زمان ولی مجزای داده‌های کمی و کیفی است. در این طرح، داده‌های کمی و کیفی با یکدیگر ترکیب می‌شود. ترکیب این داده‌ها، از طریق با هم آوردن نتایج کمی و کیفی در مرحله‌ی تفسیر نتایج یا از طریق تبدیل داده‌ها برای تسهیل تلفیق داده‌های کمی و کیفی، در طی مرحله‌ی تحلیل انجام می‌شود.

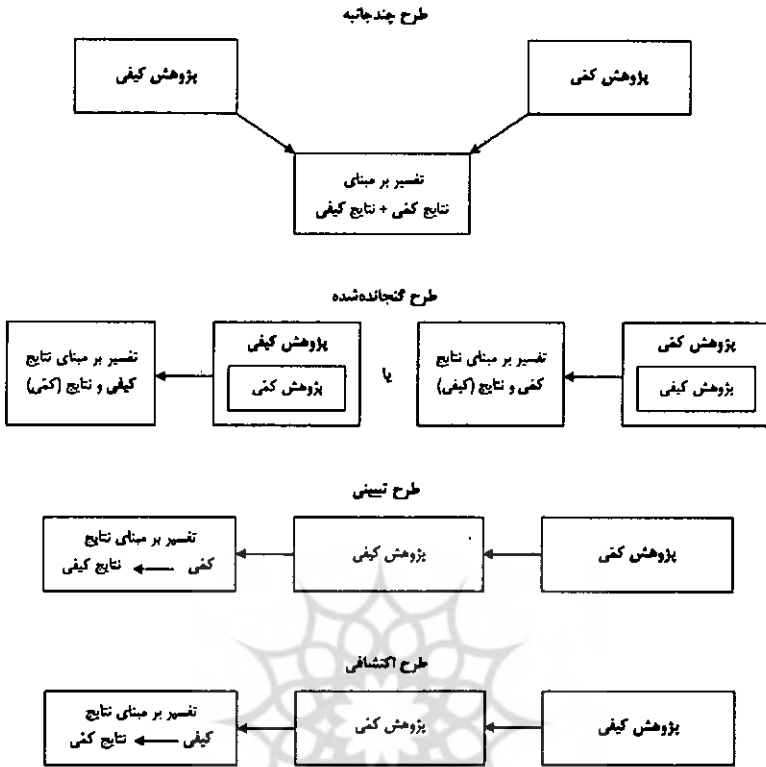
1. triangulation design
2. complementary data
3. one-phase design
4. concurrent triangulation design

از آنجا که طرح چندجانبه، از سال‌ها پیش، در پیشینه‌ی مربوط به پژوهش ترکیبی مورد بحث بوده، شناخته‌شده است. طرح چندجانبه، کارآمد است؛ زیرا در آن، هر دو نوع داده‌ی کمی و کیفی جمع‌آوری و تحلیل می‌شود؛ با وجود این، طرح مذکور با چالش‌هایی رو به روست. به دلیل اینکه دو روش کمی و کیفی در یک زمان اجرا می‌شود، پژوهشگر باید منابع کافی را برای مدیریت فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها داشته باشد؛ همچنین، در هر دو روش کمی و کیفی متخصص باشد یا با یک گروه پژوهشی کار کند. این گروه شامل پژوهشگرانی است که مهارت‌های انجام پژوهش کمی و کیفی را دارند. علاوه بر این، پژوهشگر باید رویه‌هایی را برای تلفیق دو مجموعه‌ی داده‌ی کمی و کیفی طراحی کند. این نکته نیز مطرح است که همگرا ساختن دو مجموعه‌ی داده یا ایجاد ارتباط بین آنها، به ویژه اگر پژوهشگر بخش‌های کمی و کیفی پژوهش را برای بررسی مفاهیم واحدی طراحی نکرده باشد، می‌تواند بسیار مشکل باشد.

۲. طرح گنجانده‌شده^۱

بر اساس این طرح، در پژوهشی که جهت‌گیری کمی یا کیفی دارد، گونه‌ی دیگر داده نقش حمایتی یا ثانویه ایفا می‌کند (در صورتی که پژوهش جهت‌گیری کمی داشته، داده‌های کیفی و اگر روش اصلی پژوهش کیفی باشد، داده‌های کمی این نقش حمایتی را ایفا می‌کند). منطق حاکم بر این طرح آن است که در یک پژوهش باید به سؤال‌های متعددی پاسخ داده شود که پاسخگویی به هر یک مستلزم انواع متفاوتی از داده‌هاست؛ از این رو، تنها یک مجموعه‌ی داده‌ی کمی یا کیفی کفایت نمی‌کند. زمانی می‌توان گفت در پژوهشی از این طرح استفاده می‌شود که یکی از داده‌های کمی یا کیفی برای پاسخگویی به سؤال پژوهش، درون یک پژوهش کمی یا کیفی وسیع‌تر گنجانده شود. کاربرد طرح گنجانده‌شده عمدتاً زمانی است که داده‌های کیفی، درون پژوهشی که جهت‌گیری کمی دارد، نقش حمایتی ایفا می‌کند؛ با وجود این، می‌توان داده‌های کمی را نیز درون پژوهشی که جهت‌گیری کیفی دارد (مانند یک مطالعه‌ی موردی) گنجانده. در طرح‌هایی که بر روش کمی تأکید می‌شود، داده‌های کیفی مکمل برای بهبود و تقویت روش پژوهش، تفسیر یک آزمایش و یا توضیح روابط در یک طرح همبستگی استفاده می‌شود.

نمودار ۱: طرح‌های پژوهش ترکیبی

منبع: کرسول و پلاتوکلارک (۲۰۰۷، ص ۶۲-۷۶)

طرح گنجانده‌شده مزیت‌های مختلفی دارد. از آنجا که پژوهش تحت تأثیر یک روش‌شناسی وسیع‌تر برای نمونه یک طرح آزمایشی قرار می‌گیرد، برای پژوهشگرانی که به تازگی، به عرصه‌ی پژوهش ترکیبی وارد می‌شوند، جذابیت بالایی دارد؛ چرا که یک طرح پژوهشی شناخته‌شده در آن استفاده می‌شود؛ همچنین به دلیل اینکه یک گونه از داده‌ها (کمی یا کیفی) مورد تأکید و نوع دیگر داده اولویت پایین‌تری دارد، این طرح از لحاظ سازماندهی، قابلیت مدیریت بیشتری دارد. با این توضیح، طرح گنجانده‌شده زمانی که منابع و زمان برای انجام پژوهش محدود است، گزینه‌ی مطلوبی است.

محدودیت‌هایی نیز در این طرح وجود دارد؛ برای نمونه پژوهشگر باید به روشنی تصریح کند که چرا داده‌های ثانویه مورد نیاز است و این داده‌ها چگونه باید درون یک پژوهش وسیع‌تر استفاده شود؛ علاوه بر این او باید تصمیم بگیرد که داده‌های مکمل را چه موقع و از کدام گروه از شرکت‌کنندگان در پژوهش جمع‌آوری کند.

۳. طرح تبیینی^۱

طرح تبیینی، دو مرحله‌ای^۲ است. هدف اصلی این طرح آن است که داده‌های کیفی به تبیین نتایج کمی اولیه کمک کند؛ برای نمونه این طرح می‌تواند در موقعیت‌هایی مانند زمانی که پژوهشگر به داده‌های کیفی برای تبیین نتایج معنی‌دار و غیر معنی‌دار، نتایج پرت^۳ یا دور از مرکز و یا نتایج شگفت‌آور نیاز دارد، به کار رود. همچنین از این طرح زمانی می‌توان استفاده کرد که پژوهشگر قصد دارد گروه‌هایی را بر مبنای نتایج کمی تشکیل دهد و مطالعه‌ی پیگیری را با این گروه‌ها، از طریق پژوهش کیفی بعدی انجام دهد. کاربرد دیگر این طرح زمانی است که از مشخصات کمی مربوط به شرکت‌کنندگان در پژوهش، برای هدایت نمونه‌گیری هدفمند^۴ برای مرحله‌ی کیفی پژوهش استفاده می‌شود.

در این طرح، که تبیینی متوالی^۵ نیز نام دارد، داده‌های کمی جمع‌آوری و تحلیل می‌شود و در ادامه‌ی مرحله‌ی اول، داده‌های کیفی مرحله‌ی دوم جمع‌آوری و تحلیل می‌گردد. از آنجا که این طرح با جهت‌گیری کمی آغاز می‌شود، پژوهشگر عموماً، تأکید بیشتری بر روش‌های کمی دارد.

اجرای دو مرحله‌ای طرح تبیینی مزیت‌های مختلفی دارد. وجود دو مرحله‌ی مجزا برای انجام پژوهش، این مزیت را دارد که پژوهشگر، در یک مقطع زمانی، تنها به جمع‌آوری یک نوع از داده‌ها اقدام می‌کند که باعث می‌شود پروژه‌ی پژوهشی با سهولت بیشتری مدیریت شود؛ افزون بر این، از آنجا که مراحل کمی و کیفی پژوهش، به صورت جداگانه اجرا می‌شود، می‌توان برای هر مرحله‌ی پژوهش گزارش جداگانه‌ای تدوین کرد که در نتیجه، تنظیم گزارش پژوهش ساده‌تر می‌شود. این ویژگی‌ها باعث می‌شود که طرح تبیینی برای انجام پژوهش‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی و پژوهشگران تازه‌کار، یک گزینه‌ی ایده‌آل باشد. طرح تبیینی برای پژوهشگران حامی روش کمی نیز جذابیت دارد؛ چرا که این طرح با یک جهت‌گیری کمی قوی شروع می‌شود.

در کنار مزایا، به کارگیری این طرح بدون چالش نیست. ساختار دو مرحله‌ای طرح مستلزم زمان طولانی برای اجرای پژوهش است؛ چرا که داده‌های کمی و کیفی، در

1. explanatory design

2. two-phase design

3. outlier results

4. purposeful sampling

5. explanatory sequential design

زمان‌های مجزا جمع‌آوری می‌شود و تا زمانی که داده‌های کمی جمع‌آوری نشده باشد، نباید داده‌های کیفی جمع‌آوری گردد. همچنین، به دست آوردن موافقت هیئت بررسی طرح‌های پژوهشی برای این طرح می‌تواند مسئله‌ای چالش‌انگیز باشد؛ زیرا تا زمانی که مرحله‌ی اول پژوهش تمام نشده باشد، نمی‌توان ابعاد مرحله‌ی دوم پژوهش را به صورت کامل طراحی کرد. در این مورد، پژوهشگران می‌توانند شرکت‌کنندگان و راهبردهای جمع‌آوری داده‌های مربوط به بخش کیفی را در مرحله‌ی طراحی، به صورت غیر قطعی توصیف کنند؛ اما باید مشخص نمایند که ممکن است لازم باشد پیش از آنکه جمع‌آوری داده‌های کیفی آغاز شود، تغییراتی در پیشنهاد پژوهش اعمال شود.

۴. طرح اکتشافی^۱

به مانند طرح تبیینی، هدف اصلی طرح اکتشافی دو مرحله‌ای این است که نتایج حاصل از روش کیفی به ایجاد یا شکل‌دهی روش کمی کمک کند. این طرح بر این اعتقاد بنا شده است که اکتشاف به چند دلیل ضرورت دارد؛ ممکن است ابزاری برای پژوهش موجود نباشد؛ متغیرها ناشناخته باشد یا چارچوب یا نظریه‌ی راهنمای عمل برای پژوهش وجود نداشته باشد. این طرح را می‌توان زمانی به کار برد که پژوهشگر نیاز دارد ابزاری برای پژوهش تدوین کند (شریفیان و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۴۹-۶۸) یا زمانی که قصد دارد متغیرهای مهم ناشناخته را برای مطالعه به صورت کمی شناسایی کند یا زمانی که پژوهشگر قصد دارد داده‌ها را به گروه‌های مختلف تعمیم داده، ابعاد مختلف یک نظریه یا طبقه‌بندی جدید را آزمون کند یا یک پدیده را به صورت عمیق کاوش و سپس میزان عمومیت آن را اندازه‌گیری کند.

در این طرح، تأکید اصلی بر داده‌های کیفی است و طرح اکتشافی متوالی^۲ خواننده می‌شود. اگرچه در این طرح معمولاً، بر ابعاد کیفی پژوهش تأکید می‌شود، وجود یک بخش کمی، این طرح را برای پژوهشگرانی که به پژوهش کمی گرایش دارند، پذیرفتنی ساخته است. در مقابل مزایا، طرح اکتشافی محدودیت‌هایی دارد. به مانند طرح تبیینی، اجرای این طرح مستلزم زمان طولانی است و پژوهشگران باید زمان کافی برای اجرای هر دو مرحله داشته باشند. در صورتی که با استفاده از نتایج کیفی ابزاری برای بخش بعدی پژوهش

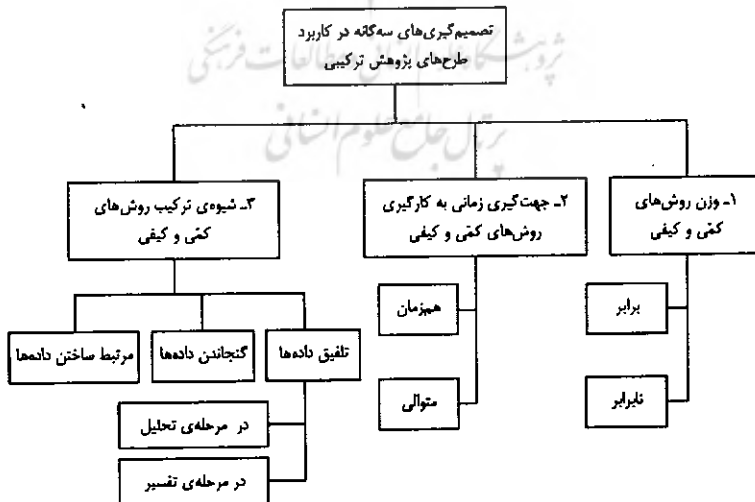
1. exploratory design

2. exploratory sequential design

تدوین شود، باید روایی و پایایی این ابزار را تعیین کرد. سرانجام، به مانند طرح تبیینی، در این طرح جلب موافقت هیئت بررسی طرح‌های پژوهشی دشوار است؛ زیرا تا زمانی که مرحله‌ی اول پژوهش به پایان نرسد، متغیرهایی که در مرحله‌ی دوم پژوهش بررسی خواهد شد و ابزارهای مورد استفاده در آن مرحله ناشناخته خواهد بود. پژوهشگران باید ابزارهای کمی غیر قطعی را در مرحله‌ی طراحی توصیف نمایند؛ اما یادآوری کنند که ممکن است نیاز باشد در بین پژوهش، در پیشنهاد و روند پژوهش تغییری صورت گیرد.

تصمیم‌گیری‌های سه‌گانه در کاربرد طرح‌های پژوهش ترکیبی

پس از آشنایی با چهار طرح پژوهش ترکیبی، گرفتن چند تصمیم مهم در به کارگیری این طرح‌ها ضرورت دارد. در نوع‌شناسی مورد بحث باید در مورد سه معیار، شامل وزن هر یک از روش‌های کمی و کیفی، جهت‌گیری زمانی به کارگیری این روش‌ها و شیوه‌ی ترکیب آنها تصمیم‌گیری کرد. در نمودار ۲ این سه معیار و زیرمجموعه‌های هر یک نشان داده شده است. معیارهای مذکور در هر یک از چهار طرح چندجانبه، گنجانده شده، تبیینی و اکتشافی به گونه‌ی متفاوتی متجلی می‌شود. در جدول ۲، وضعیت این معیارها در هر یک از چهار طرح پژوهش ذکر شده است. در ادامه، درباره‌ی تصمیم‌های سه‌گانه توضیح داده می‌شود (پلاتوکلارک و همکاران، ۲۰۰۸، ص ۳۷۸-۳۸۰).

نمودار ۲: تصمیم‌گیری‌های سه‌گانه در کاربرد طرح‌های پژوهش ترکیبی
منبع: دوئل، برادی و برن (۲۰۰۹، ص ۱۸۰)

۱. تصمیم‌گیری در مورد وزن روش‌های کمی و کیفی

وزن به اولویت و اهمیت روش‌های کمی و کیفی در طرح پژوهش اشاره دارد. زمانی که هر دو روش کمی و کیفی برای پاسخگویی به سؤال‌های پژوهش اهمیت یکسانی دارد، می‌توان آنها را با وزن برابر به کار برد. در طرح چندجانبه، روش‌های کمی و کیفی وزن برابر دارد. در مقابل، وزن روش‌های کمی و کیفی می‌تواند متفاوت باشد. وزن نابرابر زمانی مطرح می‌شود که یک روش در مقابل روش دیگر اولویت داشته باشد. در طرح‌های گنجانده‌شده، تبیینی و اکتشافی معمولاً، روش‌های کمی و کیفی وزن متفاوتی دارد. از آنجا که انجام پژوهش با استفاده از طرح‌هایی که در آنها، به دو روش کمی و کیفی وزن متفاوتی داده می‌شود، آسان‌تر است به پژوهشگرانی که به تازگی، وارد عرصه‌ی پژوهش ترکیبی می‌شوند، پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های نخستین خود، برای روش‌های پژوهش وزن متفاوت قابل شوند.

زمانی که بر یک روش (کمی یا کیفی) تأکید شود، پژوهش را بهتر از زمانی که وزن برابری به هر دو روش داده می‌شود، می‌توان مدیریت کرد. در نظر گرفتن وزن برابر مستلزم این است که پژوهشگر هر دو روش کمی و کیفی را تقریباً، با سطح یکسانی از پیچیدگی و دقت اجرا و نتایج را گزارش کند؛ با وجود این، وقتی روش‌های پژوهش با وزن متفاوت و نابرابر استفاده شود، روش دوم اغلب، در سطحی که نسبت به روش اول پیچیدگی کمتری دارد استفاده می‌شود.

جدول ۲: تصمیم‌گیری در مورد وزن، زمان اجرا و شیوه‌ی ترکیب روش‌های کمی و کیفی

در طرح‌های پژوهش ترکیبی

نوع طرح	وزن و اهمیت	زمان اجرا	شیوه‌ی ترکیب	علائم
چندجانبه	معمولاً وزن و اهمیت هر دو روش برابر است.	هر دو روش کمی و کیفی به طور هم‌زمان به کار می‌رود.	داده‌های کمی و کیفی در طی مرحله‌ی تفسیر یا تحلیل داده‌ها با یکدیگر تلفیق می‌شود.	کمی + کیفی *
گنجانده‌شده	وزن و اهمیت دو روش کمی و کیفی برابر نیست و یکی از این دو روش، وزن و اهمیت بالاتری دارد.	روش‌های کمی و کیفی یا به صورت هم‌زمان یا به صورت متوالی به کار می‌رود.	یکی از انواع داده‌های کمی و کیفی در یک طرح وسیع‌تر که از نوع دیگری از داده‌ها استفاده می‌کند، گنجانده می‌شود.	کمی (کیفی) یا کیفی (کمی)
تبیینی	عمدتاً وزن و اهمیت روش کمی بیشتر است.	به‌کارگیری روش‌ها به صورت متوالی است. ابتدا روش کمی به کار گرفته می‌شود و متعاقب آن روش کیفی اجرا می‌شود.	یافته‌ها در بین مرحله‌ی اول و دوم پژوهش با هم مرتبط می‌شود.	کمی ← کیفی

نوع طرح	وزن و اهمیت	زمان اجرا	شیوه‌ی ترکیب	علائم
اکتشافی	معمولاً وزن و اهمیت روش کیفی بیشتر است.	به‌کارگیری روش‌ها به صورت متوالی است. ابتدا روش کیفی به کار گرفته می‌شود و متعاقب آن روش کمی اجرا می‌شود.	یافته‌ها در بین مرحله‌ی اول و دوم پژوهش با هم مرتبط می‌شوند.	کیفی ← کمی

* علامت + در طرح‌های مختلف به این معناست که هر دو رویکرد کمی و کیفی به صورت هم‌زمان و در مقابل، علامت ← نشان‌دهنده‌ی این است که دو رویکرد کمی و کیفی به صورت متوالی استفاده خواهد شد.

منبع: کرسول و پلاتوکلارک (۲۰۰۷، ص ۸۵)

۲. تصمیم‌گیری در مورد زمان به کارگیری روش‌های کمی و کیفی

زمان‌بندی به رابطه‌ی زمانی بین اجرای روش‌های کمی و کیفی اشاره دارد. دو گزینه در زمان‌بندی مطرح است که عبارت است از به کارگیری هم‌زمان روش‌های کمی و کیفی و به کارگیری متوالی آنها. کاربرد هم‌زمان بر این نکته دلالت دارد که داده‌های کمی و کیفی تقریباً، در یک زمان جمع‌آوری و تحلیل شود. به کارگیری هم‌زمان روش‌های کمی و کیفی در طرح‌های چندجانبه و برخی از طرح‌های گنجانده‌شده وجود دارد. به کارگیری متوالی ناظر به این است که سلسله‌ی مراتب مشخصی برای کاربرد دو روش وجود دارد؛ به این صورت که یک نوع داده (کمی یا کیفی) باید قبل از نوع دیگر جمع‌آوری، تحلیل و تفسیر شود. کاربرد متوالی در طرح‌های تبیینی و اکتشافی و برخی از طرح‌های گنجانده‌شده مطرح است. پژوهش‌هایی که در آنها، از روش هم‌زمان استفاده می‌شود، پژوهش‌های اثربخشی است؛ چرا که هر دو نوع داده، در یک مقطع زمانی، جمع‌آوری و تحلیل می‌شود؛ با وجود این، انجام این امر مستلزم تلاش و تخصص بیشتری است؛ از این رو پیشنهاد می‌شود پژوهشگران تازه‌کار، زمان‌بندی متوالی را استفاده کنند. اگرچه در زمان‌بندی متوالی، انجام پژوهش طولانی‌تر می‌شود، پژوهشگر در یک مقطع زمانی، تنها با یک نوع داده سر و کار دارد و پیچیدگی کار او کمتر است.

۳. تصمیم‌گیری در مورد شیوه‌ی ترکیب داده‌ها

پژوهشگرانی که پژوهش ترکیبی را اجرا می‌کنند، باید تصمیم بگیرند که چگونه دو نوع داده کمی و کیفی را ترکیب خواهند کرد. ترکیب داده‌های کمی و کیفی بخش مهمی از طرح پژوهش ترکیبی است. پژوهشگران می‌توانند از سه رویکرد برای ترکیب داده‌ها شامل

تلفیق^۱، گنجاندن^۲ یا مرتبط ساختن^۳ داده‌ها استفاده کنند. آنها در طرح‌های چندجانبه، برای تلفیق داده‌های کمی و کیفی این دو نوع داده را در مرحله‌ی تحلیل و تفسیر یا یکی از این مراحل در کنار یکدیگر می‌آورند. این امر از طریق مقایسه و مقابله‌ی نتایج کمی با یافته‌های کیفی انجام می‌شود تا مشخص گردد آیا دو مجموعه‌ی داده با یکدیگر توافق و همگرایی دارد و آیا یک مجموعه از یافته‌ها مجموعه‌ی داده‌ی دیگر را تأیید می‌کند؟

بیشتر پژوهشگران در فرایند تحلیل داده‌ها، گام‌هایی را برای تسهیل تلفیق دو مجموعه‌ی داده در نظر می‌گیرند و یک مجموعه‌ی داده را به نوع دیگری از داده تبدیل می‌کنند. تبدیل داده‌ها اغلب زمانی انجام می‌شود که پژوهشگر نتایج کیفی مانند مضمون‌ها و گزاره‌ها را به مقوله‌های کمی تبدیل می‌کند (مثلاً محاسبه‌ی فراوانی یک گزاره) و سپس، داده‌های تبدیل‌شده را به داده‌های کمی اولیه ارتباط می‌دهد.

زمانی که از طرح گنجانده‌شده استفاده می‌شود، با گنجاندن یک نوع از داده‌ها، درون طرح پژوهشی که نوع دیگر داده را فراهم می‌آورد، ترکیب داده‌ها انجام می‌شود. در طرح گنجانده‌شده عمدتاً داده‌های کیفی در یک طرح کمی گنجانده می‌شود؛ البته پژوهشگر می‌تواند داده‌های کمی را نیز در طرح‌های کیفی بگنجانند؛ برای نمونه می‌توان آمار توصیفی را در یک طرح پژوهش موردی به کار برد. از منظر دیگر، داده‌های گنجانده‌شده برای پرداختن به یک هدف ثانویه درون یک پژوهش وسیع به کار می‌رود. پژوهشگران معمولاً این یافته‌های ثانویه را در زمینه‌ی روش و مجموعه‌ی داده‌های وسیع‌تری تفسیر می‌کنند که در پژوهش نقش اصلی را دارد.

سومین نوع ترکیب در طرح‌های تبیینی و اکتشافی به کار می‌رود. در این طرح‌ها پژوهشگران جمع‌آوری و تحلیل داده‌های مرحله‌ی اول پژوهش را با جمع‌آوری و تحلیل داده‌هایی که متعاقباً، در مرحله‌ی دوم پژوهش انجام می‌شود، مرتبط می‌سازند؛ بر این اساس، ترکیب در ارتباط‌هایی رخ می‌دهد که بین دو نوع داده ایجاد می‌شود؛ برای مثال در یک طرح تبیینی پژوهشگر ممکن است نتایج کمی خاصی را شناسایی کرده، سپس در تلاش برای توضیح نتایج کمی، داده‌های کیفی را جمع‌آوری کند. در یک طرح اکتشافی، پژوهشگر با توجه به یافته‌های کیفی به جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کمی اقدام می‌کند تا به صورت کمی، یافته‌های اولیه را بسنجد. در این رویکرد، ارتباط از طریق تدوین یک

1. merging
2. embedding
3. connecting

ابزار بر پایه‌ی یافته‌های کیفی یا تشخیص متغیرها و یا روابطی که باید به صورت کمی اندازه‌گیری شود، رخ می‌دهد. پژوهشگران این رویکردهای متوالی را برای کنار هم آوردن نتایج در مرحله‌ی بحث و تفسیر به کار می‌برند.

نوع‌شناسی دوم

جانسون^۱ و آنیوگ‌بوزی (۲۰۰۴، ص ۱۴-۲۶) انواع‌شناسی دیگری ارائه کرده‌اند که در متون پژوهش ترکیبی مورد توجه واقع شده است. عنوان کلی این نوع‌شناسی، انواع روش‌های پژوهش ترکیبی^۲ است. در این نوع‌شناسی زیرمجموعه‌های ۱. الگوی پژوهش ترکیبی و ۲. روش پژوهش ترکیبی وجود دارد که در ادامه توضیح داده می‌شود.

۱. الگوی پژوهش ترکیبی^۳

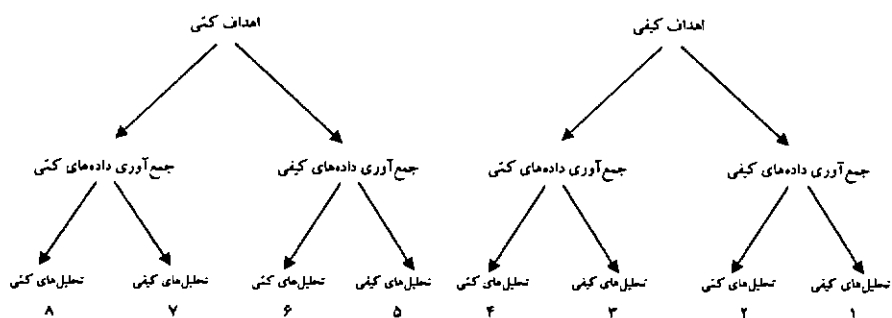
این الگو به دو زیرمجموعه‌ی فرعی شامل الگوی پژوهش ترکیبی درون‌مرحله‌ای^۴ و الگوی پژوهش ترکیبی مرحله‌ای^۵ تقسیم می‌شود. در الگوی پژوهش ترکیبی درون‌مرحله‌ای، رویکردهای کمی و کیفی، درون یک مرحله یا تعداد بیشتری از مراحل پژوهش با یکدیگر ترکیب می‌شود (جانسون و آنیوگ‌بوزی، ۲۰۰۴، ص ۲۰)؛ برای مثال زمانی که پژوهشگر برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه‌ای با سؤال‌های بازپایان (کیفی) و بسته‌پایان (کمی) استفاده می‌کند، از این الگو بهره می‌برد.

در الگوی پژوهش ترکیبی مرحله‌ای، رویکردهای کمی و کیفی، دست کم، در دو مرحله از مراحل پژوهش با یکدیگر ترکیب می‌شود. الگوی پژوهش ترکیبی مرحله‌ای را می‌توان در طرح‌های ۲ تا ۷ نمودار ۳ ملاحظه کرد.

برای فهم الگوی ترکیبی مرحله‌ای مثالی ذکر می‌شود. پژوهشگری قصد دارد این نکته را بررسی کند که چرا دانشجویان دروس آن‌لاین را انتخاب می‌کنند؟ (هدف کیفی). این پژوهشگر مصاحبه‌های بازپایانی می‌کند و از دانشجویان علت انتخاب این دروس را می‌پرسد (جمع‌آوری داده‌های کیفی). در ادامه، کمیت نتایج را از طریق

1. Johnson
2. types of mixed research methods
3. mixed model research
4. within-stage mixed model
5. across-stage mixed model

شمارش دفعاتی که هر پاسخ ارایه شده است، مشخص می‌سازد (تحلیل کمی داده‌ها). او پاسخ‌ها را بر حسب درصد ارایه می‌دهد و روابط بین طبقات یا متغیرها را با استفاده از جدول‌های توافقی^۱ آزمون می‌کند (این مثال مربوط به طرح ۲ در نمودار ۳ است).

نمودار ۳: طرح‌های تک‌روشی و طرح‌های الگوی پژوهش ترکیبی

طرح‌های ۱ و ۸ تک‌روشی و ۲-۷ طرح‌های مختلف الگوی پژوهش ترکیبی است.

منبع: جانسون و آئیوگ‌بوزی (۲۰۰۴، ص ۲۱)

۲. روش پژوهش ترکیبی^۲

در روش پژوهش ترکیبی، یک مرحله کیفی و یک مرحله کمی در کل پژوهش گنجانده می‌شود. این امر شامل گنجاندن یک مطالعه‌ی کوچک کمی^۳ و یک مطالعه‌ی کوچک کیفی^۴ در یک پژوهش واحد است. طرح‌های مبتنی بر روش پژوهش ترکیبی بر اساس دو جنبه‌ی اصلی زیر طبقه‌بندی می‌شود:

(۱) نظم یا جهت‌گیری زمانی، بدین معنی که آیا هر دو رویکرد کمی و کیفی، هم‌زمان در

پژوهش به کار گرفته می‌شود یا یکی از این دو رویکرد، قبل از دیگری به کار می‌رود؟

(۲) پارادایم مورد تأکید که مشخص می‌کند در پژوهش، دو رویکرد کمی و کیفی

وزن و اهمیت برابر دارد یا یکی از آنها غالب است؟

در جدول ۳، طرح‌های مبتنی بر روش پژوهش ترکیبی مشاهده می‌شود. این طرح‌ها

منبعث از تلاقی نظم زمانی و پارادایم مورد تأکید است. این شکل یک ماتریس ۲×۲

است که شامل ۹ طرح روش پژوهش ترکیبی است. پیش‌نیاز فهم طرح‌های مذکور این

1. contingency table

2. mixed method research

3. quantitative mini-study

4. qualitative mini-study

است که پژوهشگر ابتدا، با معنی نمادهایی که در این طرح‌ها استفاده شده، آشنا شود. این علایم و معنی آنها به شرح زیر است:

دو واژه‌ی کیفی و کیفی برای اشاره به پژوهش کیفی به کار رفته است.
 هر دو واژه‌ی کمی و کمی ناظر به پژوهش کمی است.
 واژه‌های پررنگ نشان‌های اولویت یا وزن بیشتر است.
 واژه‌های کم‌رنگ به معنی اولویت یا وزن کمتر است.
 علامت به‌علاوه (+) نشان‌دهنده‌ی جمع‌آوری داده‌های کمی و کیفی به طور هم‌زمان است.
 علامت پیکان (←) گویای جمع‌آوری داده‌های کمی و کیفی به طور متوالی است.

جدول ۴: ماتریس طرح‌های روش پژوهش ترکیبی تصمیم‌گیری در مورد نظم زمانی

متوالی	هم‌زمان	وضعیت برابر
کیفی ← کمی کمی ← کیفی	کیفی + کمی	تصمیم‌گیری در مورد پارادایم مورد تأکید
کیفی ← کمی کمی ← کیفی	کیفی + کمی	وضعیت غالب
کمی ← کیفی کمی ← کیفی	کمی + کیفی	

منبع: جانسون و آنیوگ‌بوزی (۲۰۰۴، ص ۲۲)

برای مثال زمانی که در پژوهش حالت کیفی ← کمی وجود دارد، نشان‌دهنده‌ی یک وضعیت غالب است که در آن، رویکرد کمی از لحاظ وزن و اهمیت بر رویکرد کیفی غلبه دارد؛ همچنین یک طرح متوالی است که جهت‌گیری پژوهش، کمی است؛ اما این پژوهش ابتدا، با یک مرحله‌ی کیفی آغاز می‌شود. یک موقعیت پژوهشی که بر این طرح مبتنی باشد، زمانی است که پژوهشگر، یک مطالعه‌ی باز پایان را با هدف یافتن مقوله‌ها یا متغیرهایی که دانشجویان آنها را دلایل مهم افت تحصیلی در دروس آن لاین می‌دانند، انجام می‌دهد؛ سپس در مرحله‌ی کمی، مطالعه‌ای کمی را پیرامون عوامل پیش‌بینی‌کننده‌ی افت تحصیلی با استفاده از روش‌های کمی آماری انجام می‌دهد. به عبارت دیگر، در این پژوهش، مرحله کمی، عمده و اصلی است و مرحله‌ی کیفی در قبال مرحله‌ی کمی نقش حمایتی داشته، پیش از آن اجرا می‌شود. برای استفاده از جدول ۳، باید دو سؤال زیر مطرح و پاسخ داده شود:

۱) آیا پژوهشگر قصد دارد پژوهش را با تکیه بر یک پارادایم غالب انجام دهد؟ به بیان دیگر، پژوهشگر باید مشخص کند که قصد دارد یک طرح با وضعیت غالب یا یک طرح دارای وضعیت برابر را انتخاب کند؟

۲) آیا او درصدد است تا مراحل پژوهش را به طور هم‌زمان اجرا کند یا به صورت متوالی؟ منظور از این نکته آن است که او مراحل کمی و کیفی را هم‌زمان به کار می‌گیرد یا یک مرحله را پیش از مرحله‌ی دیگر انجام می‌دهد؟

نوع پاسخ پژوهشگر به این دو سؤال او را به انتخاب یکی از طرح‌های ارائه‌شده در جدول ۳ رهنمون می‌کند. هدف پژوهشگر این است که در عرصه‌ی عمل، پژوهشی را طراحی کند که با نیازها و موقعیت او تناسب داشته باشد.

با بررسی دو نوع‌شناسی مورد بحث و طرح‌های مختلف ارائه‌شده در هر یک می‌توان دریافت که آنها در کنار برخی تفاوت‌ها با یکدیگر همپوشی دارند. با وجود اذعان به وجود این شباهت‌ها دلیل ارائه‌ی این دو نوع‌شناسی این است که خوانندگان با وضعیت موجود نوع‌شناسی‌های پژوهش ترکیبی، از نظر صاحب‌نظران مختلف آشنا شوند.

نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی و رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی

در حال حاضر، صاحب‌نظران برای توسعه و روزآمد کردن ابعاد مختلف پژوهش ترکیبی تلاش می‌کنند. این توسعه و تحول، نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی را نیز شامل می‌شود و به تازگی، ایده‌ای با عنوان «رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی»^۱ در کنار بحث نوع‌شناسی‌ها مطرح شده است (هال و هاوارد، ۲۰۰۸، ص ۲۴۸-۲۶۹). پرداختن به این رویکرد نیازمند بحث مجزایی است؛ ولی برای آنکه مشخص شود در کنار نوع‌شناسی‌ها گزینه‌های دیگری مطرح شده است، به طور خلاصه، این رویکرد توضیح داده می‌شود. نویسندگانی که رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی را ارائه کرده‌اند، معتقدند که نباید به آن به عنوان یک گزینه‌ی مخالف یا عاملی که نوع‌شناسی‌ها را با چالش رو به رو می‌سازد، توجه کرد؛ باید آن را مکملی دانست که ابزارها و بصیرت‌های بیشتری را برای پژوهش فراهم می‌سازد. در این رویکرد چهار اصل اساسی مطرح شده است که عبارت است از: مفهوم هم‌افزایی،^۲ وضعیت ارزش برابر،^۳ ایدئولوژی تفاوت^۴ و روابط بین پژوهشگران و طرح پژوهش.^۵

مفهوم هم‌افزایی برای تشریح فرایندها و نتایج مطلوب این رویکرد مطرح شده است. بر اساس این اصل، زمانی که دو یا تعداد بیشتری از گزینه‌ها با یکدیگر تعامل

1. synergistic approach

2. concept of synergy

3. position of equal value

4. ideology of difference

5. relationship between the researchers and the study design

داشته باشد، تأثیرات حاصل از ترکیب آنها بیش از سرجمع تأثیرات هریک از آنهاست؛ بنا بر این، اگر دو روش کمی و کیفی با یکدیگر به کار روند، منجر به ایجاد هم‌افزایی در تأثیرات آنها می‌شوند. بر اساس اصل وضعیت ارزش برابر، تعهد به ضرورت بازنمایی یکسان و برابر روش‌های کمی و کیفی در طرح پژوهش بسیار مهم تلقی می‌شود. پژوهشگرانی که از رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی استفاده می‌کنند، موضع برابری در قبال روش‌های کمی و کیفی اتخاذ می‌کنند. ایدئولوژی تفاوت به عنوان اصل سوم نه تنها ارزش مستقل دیدگاه‌های کمی و کیفی را به رسمیت می‌شناسد، بلکه به همراه دیگر اصول اساسی رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی مستلزم این است که پژوهشگر روش‌های کمی و کیفی را با در نظر گرفتن یکدیگر انتخاب کند.

رابطه‌ی بین پژوهشگران و طرح پژوهش، در رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی، یک عامل مربوط به موقعیت پژوهش است. این اصل دو جنبه دارد. بر اساس جنبه‌ی اول، «همکاری» یک مفهوم متداول در پژوهش ترکیبی است؛ چرا که اگرچه بسیاری از پژوهشگران در یک قلمرو یا پارادایم پژوهش تخصص دارند، تعداد بسیار کمی از آنها تخصص روش‌شناختی در هر دو پارادایم دارند و وجود همکاری بین پژوهشگران این امکان را فراهم می‌کند که تخصص خود را در کنار یکدیگر مطرح کنند. رابطه‌ی بین پژوهشگر و طرح پژوهش نیز یک ملاحظه‌ی مهم است. چالش مطرح برای پژوهشگران قایل به پژوهش ترکیبی این است که آنها چگونه موضع کمی‌گرایانه و کیفی‌گرایانه را در یک پژوهش مطرح کنند؟ بنا بر این، در این رویکرد، عینی‌گرایی و ذهنی‌گرایی در پژوهش، به صورت متعادل پیگیری می‌شود (هال و هاوارد، ۲۰۰۸، ص ۲۵۰-۲۵۳).

آنچه باعث می‌شود رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی و نوع‌شناسی‌ها متمایز شود، دید نظام‌مندتر این رویکرد است. در این رویکرد، معیارهایی که در نوع‌شناسی‌ها، در مورد اولویت روش‌های پژوهش و زمان‌بندی اجرای روش‌ها مطرح است، جای خود را به ارتباط تعاملی بین روش‌های کمی و کیفی می‌دهد (کرسول، ۲۰۰۹، ص ۱۰۴). مطرح شدن چنین رویکردی در عرصه‌ی پژوهش ترکیبی جدای از اینکه چه ضعف‌ها و قوت‌هایی دارد، دست کم، گویای این نکته است که نوع‌شناسی‌های موجود در حال تحول است و ابعاد جدیدی پیرامون آنها مطرح می‌شود. این امر پژوهشگران حامی رویکرد ترکیبی را بر آن می‌دارد که به طور مرتب، دانش خود را برای به کارگیری طرح‌های مختلف پژوهش ترکیبی روزآمد نمایند.

مراحل طراحی و اجرای پژوهش ترکیبی

به مانند تنوعی که در نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی وجود دارد، در مورد مراحل طراحی و اجرای آن دیدگاه‌های مختلفی مطرح است (کرسول، ۱۹۹۹، ص ۴۷۱-۴۵۵؛ جانسون و آنیوگ‌بوزی، ۲۰۰۴، ص ۲۳؛ آنیوگ‌بوزی و لیچ، ۲۰۰۶، ص ۴۷۶؛ کولینز، آنیوگ‌بوزی و ساتون، ۲۰۰۶، ص ۶۹-۷۲)؛ بنا بر این نباید تصور شود که تنها یک فرایند، با تعداد معینی از گام‌ها برای انجام پژوهش ترکیبی وجود دارد. در این قسمت، برای نمونه به بیان مراحل انجام پژوهش ترکیبی از دیدگاه آنیوگ‌بوزی و لیچ (۲۰۰۶، ص ۴۷۶-۴۷۴) و کولینز و همکاران (۲۰۰۶، ص ۶۹-۷۲) پرداخته می‌شود.

در این دیدگاه، برای طراحی و اجرای پژوهش ترکیبی سیزده گام را باید در نظر گرفت که عبارت است از: ۱. تعیین هدف کلی پژوهش؛ ۲. تدوین اهداف جزئی پژوهش؛ ۳. تعیین دلیل یا منطق ترکیب؛ ۴. تعیین هدف انجام ترکیب؛ ۵. تدوین سؤال‌های پژوهش؛ ۶. انتخاب طرح نمونه‌گیری؛ ۷. انتخاب طرح پژوهش؛ ۸. جمع‌آوری داده‌ها؛ ۹. تحلیل داده‌ها؛ ۱۰. اعتباربخشی به داده‌ها؛ ۱۱. تفسیر داده‌ها؛ ۱۲. تدوین گزارش پژوهش؛ ۱۳. تدوین دوباره‌ی سؤال‌های پژوهش.

با مشاهده‌ی این فرایند در نمودار ۴ ممکن است خواننده در نگاه اول تصور کند که گام‌های طراحی و اجرای پژوهش ترکیبی با گام‌های پژوهش کمی و کیفی کاملاً مشابه است. با وجود آنکه بسیاری از گام‌هایی که برای پژوهش ترکیبی ذکر شده، با پژوهش‌های تک‌روشی (کمی یا کیفی) نیز تناسب دارد، اجزای هر یک از این گام‌ها، زمانی که پژوهش به صورت ترکیبی انجام می‌شود، با وقتی که پژوهش تنها به صورت کمی یا کیفی انجام می‌شود، متفاوت است. در ادامه، گام‌های سیزده‌گانه‌ی طراحی و اجرای پژوهش ترکیبی زیر عنوان سه مرحله‌ی کلی توصیف می‌شود.

۱. پایه‌ریزی پژوهش^۱

همان گونه که در نمودار ۴ نشان داده شده است، پنج گام اول حالت خطی دارد؛ به این معنی که هدف کلی پژوهش به تدوین اهداف جزئی پژوهش می‌انجامد. این گام به گام بعدی که تعیین دلیل یا منطق ترکیب است، منجر شده، سپس گام چهارم مطرح می‌شود

که مبین تعیین هدف انجام ترکیب است.^۱ این گام نیز به گام پنجم منتهی می‌شود که تدوین سؤال‌های پژوهش است. در گام سوم و چهارم، پژوهشگر باید منطق و هدف خود را برای استفاده از روش ترکیبی در انجام پژوهش ذکر کند. او باید بتواند توجیه کند که چرا انجام پژوهش ترکیبی برای او ضرورت داشته؛ دلیل (منطق) و هدف او برای ترکیب روش‌های کمی و کیفی چیست. گام سوم و چهارم این مرحله، به روشنی، پژوهش ترکیبی را از پژوهش‌های کمی و کیفی متمایز می‌کند.

۲. طراحی پژوهش^۲

گام‌های ۶ و ۷ که به انتخاب طرح نمونه‌گیری و طرح پژوهش ترکیبی اشاره دارد، معرف مرحله‌ی طراحی پژوهش ترکیبی است. این دو گام با یکدیگر تعامل دارند؛ چراکه انتخاب طرح نمونه‌گیری، بر انتخاب طرح پژوهش اثر می‌گذارد و به عکس؛ طرح پژوهش ترکیبی

۱. در مورد دو معیار منطق و هدف پژوهش ترکیبی در منابع مختلف توافق کاملی وجود ندارد. در بعضی از منابع، هدف و منطق، به صورت مترادف به کار رفته است. تعداد اهداف ذکر شده نیز در منابع مختلف، متفاوت است. یکی از منابعی که در آن، به هدف و منطق انجام پژوهش ترکیبی پرداخته شده، مقاله‌ی گرین، کاراسلی و گراهام (۱۹۸۹) است. در این مقاله، پنج هدف و منطق برای انجام پژوهش ترکیبی ذکر شده است. در مقاله‌های دیگر نیز به صورت گسترده، به این موضوع پرداخته شده است؛ از جمله برایمن (۲۰۰۶، ص ۱۰۵)، پتر و گالیوان (۲۰۰۴، ص ۷۵)، راکو، بلیس، گالاگر و پرز-پرادو (۲۰۰۳، ص ۲۲) و کولینز، آئیوگبوزی و ساتون (۲۰۰۶، ص ۷۵-۷۴). در اینجا برای نمونه و آشنایی خوانندگان، پنج هدف و منطق انجام پژوهش ترکیبی از نظر گرین، کاراسلی و گراهام (۱۹۸۹، ص ۲۵۹) ذکر می‌شود.

هدف: بررسی چندجنبه: حصول همگرایی، یکپارچگی و مطابقت نتایج حاصل از روش‌های مختلف پژوهش. منطق: افزایش اعتبار سازه‌ها و نتایج پژوهش، از طریق کاهش ناهماهنگی نتایج نامربوط واریانس که به ویژه می‌توان آن را به سوگیری‌های روش پژوهش، و نیز سوگیری‌های شخص پژوهشگر، نظریه‌ی اصلی زیربنای پژوهش و موقعیت پژوهش نسبت داد.

هدف: تکمیل کردن: تفصیل دادن، اصلاح نمودن و وضوح بخشی به نتایج حاصل از یک روش با بهره‌گیری از نتایج حاصل از روش دیگر. منطق: افزایش قابلیت تفسیر، معنی‌داری و اعتبار سازه‌ها و نتایج پژوهش با بهره‌گیری از مزیت‌های هر یک از روش‌ها و خش کردن سوگیری‌های موجود در روش‌های پژوهش و منابع دیگر.

هدف: توسعه دادن: استفاده از نتایج حاصل از یک روش برای کمک به شکل‌گیری یا ایجاد روش دیگر. از این منظر توسعه، استفاده از یافته‌های روش اول برای انتخاب نمونه، تدوین ابزار و تحلیل داده‌های روش دوم است. منطق: افزایش اعتبار سازه‌ها و نتایج پژوهش، از طریق بهره‌گیری از مزیت‌های هر یک از روش‌های پژوهش.

هدف: آغاز مجدد: کشف تضادها و تناقض‌ها، دیدگاه‌های جدید و حتی بازنویسی مجدد سؤال‌های پژوهش یا نتایج حاصل از یک روش با استفاده از سؤال‌ها یا نتایج حاصل از روش دیگر. منطق: افزایش وسعت نظر و عمق نتایج حاصل از پژوهش و تفسیرهای ارائه شده با اتکا به تحلیل نتایج و تفسیرها از منظر روش‌ها و پارادایم‌های مختلف.

هدف: بسط دادن: گسترش وسعت دید و دامنه‌ی پژوهش از طریق بررسی مؤلفه‌های گوناگون مسئله‌ی پژوهش با بهره‌گیری از روش‌های مختلف. منطق: افزایش دامنه و قلمرو پژوهش از طریق انتخاب روش‌هایی که بیشترین مناسبت را با مؤلفه‌های چندگانه‌ی پژوهش دارد.

می‌تواند طرح نمونه‌گیری را متأثر سازد. در گام‌های مرحله‌ی طراحی نیز پژوهش ترکیبی با پژوهش‌های تک‌روشی تفاوت دارد؛ زیرا در پژوهش‌های ترکیبی، پژوهشگر باید در مورد چگونگی ارتباط بین اجزای کمی و کیفی پژوهش تصمیم بگیرد؛ برای مثال پژوهشگر باید تصمیم بگیرد که همان نمونه‌هایی را که برای بخش کمی استفاده می‌کند، در بخش کیفی انتخاب کند؟ آیا نمونه‌های بخش کمی و کیفی پژوهش متفاوت خواهد بود؛ اما هر دو گروه از یک جامعه انتخاب خواهند شد؟ آیا نمونه‌های انتخاب‌شده برای یک مرحله از پژوهش معرف یک زیرمجموعه از شرکت‌کنندگان انتخاب‌شده برای بخش دیگر پژوهش است؟ و یا اینکه از دو یا گروه‌های بیشتری از نمونه‌ها مثلاً دانش‌آموزان و معلمان استفاده خواهد شد؟ علاوه بر این، پژوهشگر باید تصمیم بگیرد که داده‌های کمی و کیفی باید به صورت هم‌زمان از نمونه‌ها جمع‌آوری شود یا به صورت متوالی؟ در مورد طرح پژوهش ترکیبی نیز چنین مواردی مطرح است؛ برای نمونه پژوهشگر باید در این مورد که طرح‌های کمی و کیفی را به صورت هم‌زمان اجرا خواهد کرد یا آنها را به صورت متوالی به کار خواهد گرفت؟ و همچنین در مورد شیوه‌ی ترکیب طرح‌های پژوهش و وزن برابر یا متفاوت آنها تصمیم بگیرد.

۳. اجرای پژوهش^۱

چهار گام بعدی که شامل جمع‌آوری، تحلیل، اعتباربخشی و تفسیر داده‌هاست، با یکدیگر تعامل و حالت چرخه‌ای دارد. در هر چهار گام مذکور، پژوهشگر باید به روابط طراحی‌شده و پدیدآمده‌ی^۲ بین داده‌های کمی و کیفی کاملاً واقف باشد؛ به ویژه، به محض اینکه داده‌ها، دست کم، در یکی از مراحل پژوهش جمع‌آوری شد، باید تحلیل و اعتباربخشی شود. پس از اعتباربخشی، داده‌ها تفسیر می‌شود و در صورتی که طرح مورد استفاده، متوالی باشد، داده‌های مرحله‌ی دوم پژوهش جمع‌آوری می‌شود. از منظر دیگر ممکن است یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌های مرحله‌ی اول پژوهش برای طراحی روش جمع‌آوری داده‌های مراحل بعدی پژوهش استفاده شود. داده‌های جدید نیز دوباره تحلیل و اعتباربخشی می‌شود.

در هر پژوهش، پس از اینکه داده‌ها جمع‌آوری، تحلیل و اعتباربخشی شد، تفسیر یافته‌ها آغاز می‌شود. در تفسیر یافته‌ها هدف، رسیدن به فرااستنباط‌هایی^۳ است که مستلزم ترکیب

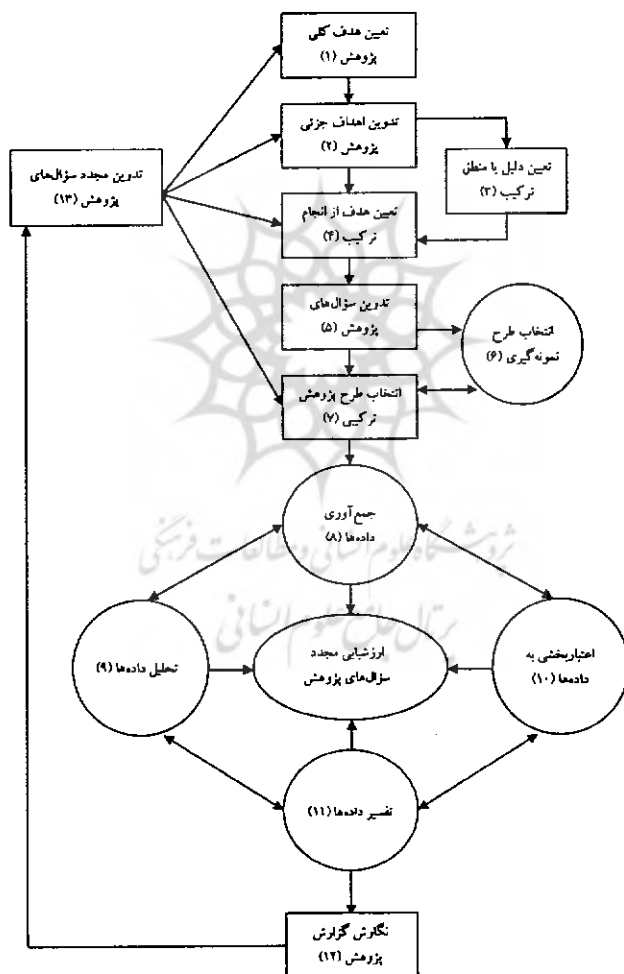
1. implementation stage

2. emergent

3. meta-inferences

استنباط‌ها و دریافت‌های حاصل از نتایج کمی و کیفی در قالب یک کل منسجم است. این فرااستنباط‌ها در پژوهش تک‌روشی مطرح نیست. نگارش گزارش پژوهش، در پژوهش کمی و کیفی، آخرین گام فرایند پژوهش محسوب می‌شود. در عرصه‌ی پژوهش ترکیبی پژوهشگر باید تصمیم بگیرد که چگونه گزارش پژوهش را ارائه دهد که برگرفته از بخش‌های کمی و کیفی پژوهش و معرف هر دو جنبه‌ی کمی و کیفی باشد؟ گام تدوین گزارش به تدوین مجدد سؤال‌های پژوهش برای قسمت‌های بعدی همان پژوهش یا پژوهش‌های دیگر منجر می‌شود (کولینز، آنیوگبوزی و ساتون، ۲۰۰۶، ص ۶۹-۷۲).

نمودار ۴: گام‌های فرایند پژوهش ترکیبی

منبع: آنیوگبوزی و لیچ (۲۰۰۶، ص ۴۷۶)

نتیجه‌گیری

صاحب‌نظران و پژوهشگرانی پژوهش ترکیبی را مطرح کردند که معتقد بودند این رویکرد از قابلیت‌های دو روش کمی و کیفی، به طور توأم استفاده می‌کند و به همین دلیل می‌تواند پاسخ‌های مناسب‌تری برای مسائل پژوهشی ارائه دهد؛ بنا بر این روشن است که فلسفه‌ی وجودی پژوهش ترکیبی کاربست کثرت‌گرایانه‌ی روش‌های پژوهش به جای استفاده‌ی محض از یکی از آنها بوده است. پژوهش ترکیبی که با هدف کثرت‌گرایی مطرح شد، از کثرت دور نمانده، در جنبه‌های نظری و ابعاد کاربردی آن تنوع زیادی مشاهده می‌شود.

در این مقاله، تمرکز بر نوع‌شناسی پژوهش ترکیبی بود. به دلیل وجود کثرتی که به آن اشاره شد، شناخت نوع‌شناسی‌های مطرح در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی، در حال حاضر، از دو منظر برای پژوهشگران مفید است؛ از یک سو، شناخت این نوع‌شناسی‌ها این امکان را فراهم می‌سازد تا با استفاده از طرح‌هایی که در قالب نوع‌شناسی‌های مختلف ارائه شده، به طراحی پژوهش‌های ترکیبی اقدام کنند. از سوی دیگر، آشنایی با این نوع‌شناسی‌ها باعث می‌شود پژوهشگران به ایجاد ترکیب‌های جدیدی از روش‌های کمی و کیفی بپردازند که تناسب بالایی با مسئله‌ی پژوهشی آنها داشته باشد. بنا بر این، نباید تصور کرد که امکان ایجاد طرح‌های جدید در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی وجود ندارد. معرفی رویکرد مبتنی بر هم‌افزایی در این مقاله نشان داد که نوع‌شناسی‌ها در حال تحول و پیشرفت است تا جایی که صاحب‌نظران برجسته در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی به این تحول اذعان دارند (کرسول، ۲۰۰۹، ص ۱۰۴) و به صورت صریح، از ضرورت ایجاد تغییر و نوآوری در طرح‌های‌شان سخن می‌گویند.

طرح‌هایی که در حال حاضر، در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی وجود دارد، حاصل یک سیر تکاملی است که از دهه‌های گذشته شروع شده و تا کنون ادامه دارد. نشانه‌های وجود این روند رو به پیشرفت، در بسیاری از حوزه‌های پژوهشی به وجود آمده و پژوهشگران شاهد طرح‌هایی در زمینه پژوهش ترکیبی هستند که پیچیدگی و ظرافت‌های بسیاری دارد (نانتازی و همکاران، ۲۰۰۷، ص ۱۶۴-۱۸۲). اگر قرار باشد پژوهشگران و دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی با انواع طرح‌های موجود در زمینه‌ی پژوهش ترکیبی آشنا شوند، ترکیب‌های مختلفی از پژوهش کمی و کیفی را استفاده کنند و در گامی فزاینده، از نوآوری‌هایی که در این عرصه به وجود می‌آید، آگاهی یابند، باید در دو زمینه‌ی ابعاد نظری و نیز جنبه‌های کاربردی و عملی پژوهش ترکیبی به مطالعه و فعالیت بپردازند.

منابع

- شریفیان، فریدون و همکاران. «تعیین شاخص‌های مدیریت مؤثر بر کلاس در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی»، فصلنامه مطالعات تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۶، شماره ۱، ص ۶۸-۴۹.
- شریفیان، فریدون. «چیستی، خاستگاه‌ها و مبانی نظری پژوهش ترکیبی»، مجله پژوهش‌های تربیتی و روانشناختی دانشگاه اصفهان، شماره ۹، ۱۳۸۷.
- نصر، احمدرضا و شریفیان، فریدون. «رویکردهای کمی، کیفی و ترکیبی در پژوهش‌های تربیتی»، مجله روشن‌شناسی علوم انسانی، شماره ۵۲، ص ۲۴-۷.
- Bryman, A. "Integrating quantitative and qualitative research: How is it done?" *Qualitative Research*, 6, p. 97-113.
- Collins, K. A. Onwuegbuzie & I. Sutton "A model incorporating the rational and purpose for conducting mixed methods research in special education and beyond", *Learning Disabilities: A Contemporary Journal*, 2006, 4 (1), p. 67-100.
- Creswell, J. & V. Plano Clark. *Designing and conducting mixed methods research*, Thousand Oaks, CA: Sage, 2007.
- Creswell, J. "Mapping the field of mixed methods research", *Journal of Mixed Methods Research*, 2009, 3 (2), p. 95-108.
- Creswell, J. M. Fetters, & N. Ivankova. "Designing a mixed methods study in primary care", *Annals of Family Medicine*, 2004, 2 (1), p. 7-12.
- Creswell, J. Mixed methods research, G. Cizek (Ed.), *Handbook of educational policy*, Academic Press, 1999.
- Doyle, L. & A. Brady & G. Byrne. "An overview of mixed methods research", *Journal of Research in Nursing*, 2009, 14 (2), p. 175-185.
- Greene, J. & V. Caracelli & W. Graham. Toward a conceptual framework for mixed method evaluation designs, *Journal of Educational Evaluation and Policy Analysis*, 1989, 11 (3), p. 255-274.

- Greene, J. Employing mixed methods in evaluation, Paper Presented at Centers for Disease Control-American Evaluation Association, Summer Evaluation Institute, June 2007.
- Hall, B. & K. Howard A. "synergistic approach: Conducting mixed methods research with typological and systemic design considerations", *Journal of Mixed Methods Research*, 2008, 2 (3), p. 248-269.
- Hanson, W. & J. Creswell & V. Plano Clark & other. "Mixed methods research designs in counseling psychology", *Journal of Counseling Psychology*, 2005, 52 (2), p. 224-235.
- Ivankova, N. & J. Creswell & S. Stick. "Using mixed methods sequential explanatory design: From theory to practice", *Journal of Field Methods*, 2006, 18 (1), p. 3-20
- Johnson, B. & A. Onwuegbuzie. "Mixed methods research: A research paradigm whose time has come", *Journal of Educational Researcher*, 2004, 33 (7), p. 14-26.
- Leech, N. & A. "A typology of mixed methods research designs", *Quality and Quantity*, Original Paper, 2007.
- Nastazi, B. & J. Hitchcock & S. Sarkar & others. "Mixed methods in intervention research: Theory to adaptation", *Journal of Mixed Methods Research*, 2007, 1 (12), p. 164-182.
- Nau, S. D. "Mixing methodologies: Can biomodal research be a viable post-positivist tool?" *Journal of the Qualitative Report*, 2 (3), 1995.
- Onwuegbuzie, A. & N. Leech. "Linking research questions to mixed methods data analysis procedures," *The Qualitative Report*, 2006, 11 (3), p. 474-498.
- "Why can't we all get along? Toward a framework for unifying research paradigms", *Journal of Education*, 2002, 122 (3), p. 518-530.
- Onwuegbuzie, A., & N. Leech. "On becoming a pragmatic researcher: The importance of combining quantitative and qualitative research methodologies", *International Journal of Social Methodology*, 2005, 8 (5), p. 375-387.

- Petter, S. C. & M. J. Gallivan. "Toward a framework for classifying and guiding mixed method research in information systems", *Proceeding of the 37th Hawaii International Conferenes on System Sciences*, 2004.
- Plano Clark, V. & J. Creswell & D. O'Neil Green, & R. Shope. "Mixing quantitative and qualitative approaches: An introduction to emergent mixed methods research, S. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.)" *Handbook of emergent methods*, New York: The Guilford Press, 2008.
- Rocco, T. & L. Bliss & S. Gallagher & A. Perez-Prado. "Taking the next step: Mixed methods research in organizational systems", *Information, Technology, Learning and Performance Journal*, 2003, 21 (1), p. 19-29.
- Teddlie, C. & A. Tashakkori, & B. Johnson. Emergent techniques in the gathering and analysis of mixed methods data, S. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Handbook of emergent methods*, New York: Guilford Press, 2008.
- "A general typology of research designs featuring mixed methods", *Research in the Schools*, 2006, 13 (1), p. 12-28.

شپوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی